

РОМИ СРБИЈЕ У ХХІ ВЕКУ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
КЊИГА 109

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SPECIAL EDITIONS
Book DCLXXXVIII

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Book 109

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE
AND CUSTOMS OF THE ROMA

SERBIAN ROMA IN XXI CENTURY

Accepted for publication at the 9th Session of the Department of Social Sciences,
held on November 7, 2017, after being reviewed by Academicians *Tibor Varady*,
Professors *Sreten Vujović*, *Dragoljub B. Đorđević*, *Tamaš Korhec*, *Sanja
Zlatanović*, PhD, *Svetlana Ćirković*, PhD and *Božidar Jakšić*, PhD

E d i t o r
Academician
TIBOR VARADY

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига DCLXXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 109

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

РОМИ СРБИЈЕ У XXI ВЕКУ

Примљено на IX скупу Одељења друштвених наука 7. новембра 2017. године
на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, професора *Сретена
Вујовића*, *Драгољуба Б. Ђорђевића*, *Тамаша Корхеца*, др *Сање Златановић*,
др *Светлане Турковић* и др *Божидара Јакишића*

У р е д н и к
академик
ТИБОР ВАРАДИ

БЕОГРАД 2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектура и коректура
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 300 примерака

Штампа
Службени гласник

САДРЖАЈ

<i>Предговор – Тибор Варади</i>	7
---------------------------------------	---

I ИДЕНТИТЕТ И ОБРАЗОВАЊЕ

Баја Лукин Сaitовић, <i>Успешност примене афирмативне акције у образовању Рома</i>	11
Baja Lukin Saitović, <i>Effectiveness of Affirmative Action Application in Education of Roma</i>	25
Свенка Савић, <i>Формирање студентског идентитета: ромски студенти и студенткиње смештени у студентским домовима Универзитета у Новом Саду</i>	27
Svenka Savić, <i>Students' Identity Forming: Roma Students Accommodated in University Student Dorms in Novi Sad</i>	57
Зоран Таировић, <i>Промена слике о Ромима</i>	59
Zoran Tairović, <i>Changing the Perspective of Roma</i>	69
Славица Денић, <i>Промене родног идентитета и интеркултуралност</i>	71
Slavica Denić, <i>Gender Identity Changes and Interculturalism</i>	81
Драган Тодоровић, <i>Протестантизација Рома: „бити“ и/или „имати“</i>	83
Dragan Todorović, <i>Protestantization of Roma: „to be“ and/or „to have“</i>	100
Биљана Сикимић, <i>Ковачи у Санџаку</i>	101
Biljana Sikimić, <i>Blacksmiths in Sandžak</i>	117

II ЈЕЗИК, ДРУШТВЕНО ОРГАНИЗОВАЊЕ И СТАНОВАЊЕ

Марсел Куртијаде, <i>Рађање и судбина идеје о стандардизацији писаног ромског језика у СССР, СФРЈ и Србији</i>	121
Marcel Courthiade, <i>The emergence of a project of language standardization for Rromani in USSR, SFR Yugoslavia and Serbia</i>	141
Горан Башић, <i>Друштвено и политичко организовање Рома у савременој Србији</i>	149
Goran Bašić, <i>Society and Political Organization of Roma in Modern Serbia</i>	165
Владимир Мацура, Злата Вуксановић-Мацура, <i>Процес израде урбанистичког плана за неформална ромска насеља – пример Мале Губе у Прокупљу</i>	167
Vladimir Macura, Zlata Vuksanović-Macura, <i>The Process of Formulation of an Urban Plan for Informal Roma Settlements – the Example of Mala Guba in Prokuplje</i>	189

III ЈЕДАН ЕСЕЈ

Michael Simmons, <i>No More Kings</i>	193
---	-----

ПРЕДГОВОР

У овом Зборнику сабрани су радови који проистичу из циклуса јавних предавања одржаних у Српској академији наука и уметности у организацији Одбора за проучавање живота и обичаја Рома током 2014, 2015. и 2016. године.

У уводним речима за свој познати *Српскохрватско-цигански речник*, издат 1947. године, Раде Ухлик каже:

„Дабоме, стара је наша навика да потцењујемо Цигане, један ванредно бистар народ, који, гурнут у страну, непризнат и презрен, у многим земљама живи у најцрњој беди. [...] Нови погледи и нови људи одредиће, међутим, и Циганима достојно место под заједничким сунцем, где ће им се указати прилика да развију своје позитивне способности...“

Од тада (од 1947. године) имали смо многе нове и још новије погледе, имали смо и разне људе на положајима, који су били сматрани за нове људе. Питање је докле смо стигли и где су и ко су данас Роми у Србији.

Радови сакупљени у овом Зборнику наравно не дају потпун одговор на ово сложено питање, али доказују да је оно важно. Теме јавних предавања током три године (2014–2016) биле су различите, али их је повезивала заједничка фокусираност на појаве, регулативе и понашања, која су постала значајна при тражењу одговора на питање: да ли ће Роми наћи „достојно место под заједничким сунцем“?

Неколико радова настоји да критички сагледа какве ефекте (и какве шансе) имају мере у домену образовања, као што су, на пример, мере афирмативне акције; и докле се дошло у тражењу „места под заједничким сунцем“ у студентском животу. Поред статистичких анализа, дате су и процене домета појединих мера и норми. У више радова (понегде повезано са образовањем) испитује се и идентитет, показатељи идентитета и значај идентитета, као и могућа коегзистенција сачуваног идентитета и интеркултуралности. У вези са идентитетом не поставља

се само питање чиме се Роми идентификују, већ и питање како на Роме гледају други, и какви су процеси утицали на формирање идентитета (на пример, процес протестантизације).

Један од значајних радова познатог ромског научника Куртијадеа посвећен је проблематици стандардизације ромског језика, те проблема и питања који се постављају у току њеног процеса. Посебан рад је посвећен и проблематици друштвеног и политичког организовања Рома, уз критички осврт на постигнуте резултате (и непостигнуте циљеве). Значајна је пажња посвећена и једном од кључних проблема у животу Рома (и њихове тежње за једнакошћу), а то је питање становања.

Зборник се завршава једним есејом, чији је аутор Мајкл Симонс (Michael Simmons), познати борац за црначка права у Америци и саборац Мартина Лутера Кинга. Од када живи у Европи, његову пажњу је сасвим логично привукао положај Рома и изражава жестоку критику према онима који Роме виде као једну другачију врсту људи, уместо да траже решење за превазилажење изопштености. Симонс поставља питање: “Why are Roma treated as a special form of the human race, and not as an oppressed people?”

Радови у овом Зборнику доприносе томе да се створи једна адекватнија слика о положају Рома у Србији (и не само у Србији), но при томе упозоравају, да то што се пред нама оцртава не треба да схватимо само као слику, већ и као задатак.

Академик Тибор Варади

ДРУШТВЕНО И ПОЛИТИЧКО ОРГАНИЗОВАЊЕ РОМА У САВРЕМЕНОЈ СРБИЈИ*

Горан Башић**

А п с т р а к т. – Друштвени и политички положај Рома у Србији је неповољан јер већина њих живи у „генерацијском“ сиромаштву, суочава се са дискриминацијом, а постојећи правни, институционални и друштвени ресурси нису ефикасан начин искорењивања узрока таквог положаја. Политички и институционални утицај на промене Роми остварују кроз „мањинску самоуправу“ и политичке странке, али резултати друштвеног и политичког деловања Рома не доприносе ефикасном решавању проблема и задовољењу потреба припадника ове бројне националне мањине. Настojeћи да остваре већи утицај на доношење одлука које су од значаја за очување националног идентитета, али и за унапређење социјално-економског статуса заједнице, Роми су прешли пут од захтева за признавањем идентитета до успостављања крхког система институционалних активности усмерених ка њиховом друштвеном укључивању. Међутим, у савременим околностима, да би се обезбедило остваривање националних и политичких интереса групе, потребно је изабрати стратегију политичког организовања и деловања.

Кључне речи: политичка странка, мањинска самоуправа, промене

* Рад је написан током рада на пројекту: Друштвене трансформације у процесу европских интеграција – мултидисциплинарни приступ, Институт друштвених наука, III 47010.

** Институт друштвених наука, Београд

ЗАХТЕВИ ЗА ПРИЗНАВАЊЕ СТАТУСА НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ

Дуго времена су ромски активисти указивали на то да је непризнавање статуса националне мањине највећа препрека друштвеној и политичкој еманципацији Рома у Србији. Све до 2002. године и доношења Закона о заштити права и слобода националних мањина¹ о Ромима се у јавности говорило искључиво као о етничкој групи. Наслеђе заштите права националних мањина утемељено у југословенској социјалистичкој федерацији у којој су народности (националне мањине) остваривале правно утемељену, а у свакодневном животу у ауторитарном политичком систему, делимично досежну равноправност, није било доступно и Ромима који су у уставно-правном смислу и у званичној статистици вођени под категоријама „етничка група“ и „остали“. Недефинисан и неуједначен политичко-правни положај био је препрека остваривању права на заштиту националног идентитета и погодовао је тихој асимилацији Рома који су у социјалистичкој Југославији прихватили седелачки начин живота, укључивали се у образовање и прибегавали етничкој мимикрији како би избегли друштвену маргинализацију.²

На проблем неравноправног политичког статуса Рома у социјалистичкој Југославији указивали су најчешће ромски активисти, али и интелектуалци и политичари који су реално сагледавали неравноправан статус ромске заједнице у југословенској федерацији. Алеш Беблер у писму Председништву Централног комитета Савеза комуниста Југославије 1978. године, указује на сиромаштво, незапосленост, неписменост као главне препреке друштвене интеграције Рома и предлаже: „Ако желимо целовито решавати питање Рома морамо пре свега да им признамо статус народности. Тај им статус није свугде и увек признат, чак ни у начелу, а поготово не у пракси.“³ Деценију раније, Слободан Берберски Лала, припадник партизанског покрета, ромски активиста, песник, у интервјуу објављеном у „Вечерњим новостима“⁴ јасно каже: „Доста је спасавања бекством. Мој народ тражи оно што су сви дру-

¹ „Службени лист СРЈ“, бр. 11/2002, „Службени лист СЦГ“, бр. 1/2003 – Уставна повеља и „Службени гласник РС“, бр. 72/2009 – др. закон и 97/2013 – одлука УС.

² О „етничкој мимикрији“ Рома и упечатљивим променама њиховог броја приликом пописа становништва видети: Владимир Станковић, „Роми у светлу података југословенске статистике“, у Милош Мацура, ур., *Развитак Рома у Југославији – проблеми и тенденције*, САНУ, Научни скупови, књ. LXVIII, Одељење друштвених наука, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, књ. 1, Београд, 1992, стр. 159–179.

³ Видети у: Драгољуб Ацковић, *Нација смо, а не Цигани*, RROMINTERPRESS, Београд, 2001, стр. 118.

⁴ Чланак је објавио новинар Јован Кесер у „Вечерњим новостима“ од 2. марта 1969. године.

ги добили – право да буде нација.“⁵ Идеје Слободана Берберског, првог председника Светске организације Рома, следили су крајем деведесетих година двадесетог века ромски интелектуалци др Рајко Ђурић, тадашњи председник Светске организације Рома и Ђура Симић, председник Савеза Рома Југославије, обнављањем захтева за признавањем статуса народности (националне мањине) Ромима у Југославији: „Дакле оног часа када Роми, буду признати као национална мањина и стога буду дедукована сва њихова права и дужности, разуме се, што се мора регулисати законима и другим актима, онда се може рећи да тај народ ужива пуну заштиту“ (Ђурић); „Мислим да је крајње време да се ромском народу призна статус националне мањине. Ми у нашој земљи тврдимо да су Роми потпуно равноправни. Међутим, ствари не стоје тако када је реч о правима колектива“ (Симић).⁶ Сличног мишљења је био и инжењер Саит Балић, још један од председника Светске организације Рома пореклом из Србије и заговорник еманципаторског покрета међу југословенским Ромима: „Од када је покренута акција за еманципацију Рома у нашој земљи, међу припадницима овог народа пробуђена је свест. Роми се не могу мирити са постојећим стањем. Роми захтевају да буду равноправни чланови заједнице. Да би се остварио овај праведан захтев потребно је штошта изменити и променити набоље. Најпре се то односи на статус Рома у СФРЈ који је различит скоро у свим федералним јединицама. С обзиром да имамо јединствен друштвено-политички систем, неопходно је да Роми имају статус народности у свим републикама и покрајинама“.⁷

Притисци ромских активиста, али и групе интелектуалаца који су предвођени академиком Милошем Мацуром радили у Комисији за проучавање живота и обичаја Рома Српске академије наука и уметности⁸, настављени су до 2002. године када је у Закону о заштити права

⁵ Видети у: Горан Башић, Божидар Јакшић, *Уметност преживљавања – где и како живе Роми у Србији*, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2005.

⁶ Видети у Драгољуб Ацковић, *ibid.*, стр. 230 и 231.

⁷ Поздравна реч Саита Балића, председника Међународне организације Рома, на отварању научног скупа „Развитак Рома у Југославији – проблеми и тенденције“ одржаног у Српској академији наука и уметности 12. и 13. јануара 1989. године, видети: *Развитак Рома у Југославији – проблеми и тенденције*, САНУ, Научни скупови, књига LXVIII, Одељење друштвених наука, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, књига 1, Београд, 1989.

⁸ Горан Башић, „Положај Рома у Централној и Југоисточној Европи“, у Милош Мацура, уредник, *Цигани Роми у прошлости и данас*, САНУ, Научни скупови, књ. ХСП, Одељење друштвених наука, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, књ. 3, Београд, стр. 49–69; Војислав Становчић, „Истраживања о животу и положају Рома – пројекти САНУ и објављени радови“, у Тибор Варади, Горан Башић, уредници, *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције*, САНУ, Научни скупови, књ. СXXXIX, Одељење друштвених наука, књ. 33, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, Београд, стр. 3–14; Драгољуб Ацковић, „Конституционални проблеми Рома“, у *Развитак Рома у Југославији...*

и слобода националних мањина⁹ у члану 4. Ромима изричито признат статус националне мањине. Ставом 2. овог члана обавезани су органи власти да доносе правна акта и да предузимају мере у циљу поправљања положаја лица која припадају ромској националној мањини. Пажљивим читањем овог Закона који је изгласала Скупштина тадашње двочлане југословенске федералне државе, уочава се то да су Роми једина национална мањина која се директно помиње у његовом тексту. Од приступа отворене дефиниције националне мањине из члана 2. Закона који признавање права националних мањина условљава испуњавањем пет кумулативних критеријума (бројчана репрезентативност, чврста веза са државном територијом, поседовање обележја као што су језик, култура, национална или етничка припадност, порекло или вероисповест различито од већине становништва, спремност припадника групе да чувају идентитет) без навођења директних титулара права, одступљено је у поменутом члану 4. само да би се недвосмислено указало на то да је Ромима признат статус националне мањине.

Признавање статуса националне мањине означило је нову фазу у политичком и друштвеном организовању Рома у Србији. Наиме, Законом из 2002. године омогућено је националним мањинама да изаберу своје мањинске самоуправе, односно националне савете, чије надлежности су усмерене ка очувању колективног идентитета групе кроз образовање, службену употребу језика и писама, културу и информисање. Дотадашњи концепт заштите интереса националних мањина кроз друштвено и политичко организовање националних мањина употпуњен је институционализованим телима чији рад и надлежности обезбеђује и гарантује држава. Истине ради, друштвено организовање националних мањина, нарочито активности у вези са заштитом културе, језика и других особности важних за очување етничког идентитета, било је омогућено и у социјалистичкој Југославији. Националне мањине су нарочито у Србији преко матица, националних удружења и домова културе успешно организовале и развијале различите облике културно-просветне делатности, а захваљујући томе што се у једнопартијском политичком систему водило рачуна о заступљености „народности“ у јавном и политичком животу, припадници националних мањина су обављали значајне политичке функције.

⁹ Овај Закон, који је након дисолуције Државне заједнице Србија и Црна Гора, преузет у правни систем Републике Србије, имао је изузетан значај на демократски развој земље: његов дух, али и одредбе утицале су на текст Повеље о људским и мањинским правима и грађанским слободама која је била део конституционалног система Државне заједнице Србија и Црна Гора, а касније и на Устав Републике Србије. Циљ закона је био да утврди основна начела заштите права националних мањина у СР Југославији и њиме је: утврђена дефиниција националних мањина; правно су утемељени институти „културне аутономије“, „мањинске самоуправе“, афирмативних мера; дефинисан садржај колективних права.

Као што је већ поменуто, Ромима, али и још неким националним мањинама (Власи, Цинцари, Буњевци...), већина ових права није била доступна због тога што им није био признат статус националне мањине. Непризнавање правног и политичког статуса групи значило је и непризнавање идентитета њених припадника и онемогућавало је креирање подстицајних мера за економско, културно и друштвено оснаживање Рома. Избегавање да им се призна статус националне мањине умањило је напоре који су чињени у вези са изменом стила живота Рома и њиховом еманципацијом. Упркос прихватању седелачког начина живота, укључивању у образовање и рад у социјалистичким предузећима, која су често имала и социјалну функцију, национално разуђени, институционално непризнати и друштвено маргинализовани, Роми су прибегавали асимилацији и етничкој мимикрији која је омогућавала лакшу друштвену и професионалну покретљивост. Међутим, и у таквим условима Роми у Југославији су развили мрежу културних и друштвених организација које су чиниле заметак организовања Рома у покрет за признавање људских и националних права. Иако је овај покрет био политички разнородан, а идеолошки хетероген инспирисао је политичку акцију како у државама насталим на простору „друге“ Југославије тако и у „европској“ перспективи.¹⁰ Међутим, распад Југославије и конфликти у којима су Роми често били непописане и неисказане жртве зауставили су артикулацију политичких интереса Рома, покидали културне и нарочито политичке везе међу припадницима овог народа и покренут је талас избеглиштва ромског становништва нарочито са Косова и из Босне и Херцеговине. Подсетимо се, у то време др Рајко Ђурић напушта земљу и дуже од деценије живи у Берлину, а сличан животни пут следе и талентовани песник Јован Николић, позоришни редитељ и глумац Неђо Осман и оснивач скопског позоришта „Пралипе“ Рахим Бурхан. Многи други Роми, образовани у социјалистичкој Југославији, такође напуштају земљу у којој су се конфликти распламсавали.

ПРИЗНАЊЕ ИДЕНТИТЕТА И „МАЊИНСКА“ САМОУПРАВА

Последице непризнавања идентитета, асимилација и присилне миграције које су обележиле распад Југославије имале су директан утицај на политичко и друштвено организовање Рома у Србији након признавања статуса националне мањине 2002. године. Признавање статуса националне мањине значило је признање идентитета Рома и обавезу државе да се стара о остваривању и заштити колективних, културних, идентитетских права припадника ромске заједнице на исти начин

¹⁰ Горан Башић, *Политичка акција – ромски покрет и промене*, Чигоја штампа, Београд, 2010.

како то чини када су у питању друге националне мањине. Признавање националног идентитета је покренуло и оснажило активности организација цивилног друштва које све посвећеније заступају интересе Рома или заговарају њихова права.

Оснивање Националног савета ромске националне мањине у Србији допринело је постепеној артикулацији циљева и развоју организационе и финансијске инфраструктуре у вези са остваривањем права која су Законом о заштити права и слобода националних мањина призната као срж „мањинске“ културне аутономије: образовање, службена употреба језика и писма, култура и информисање. Најзад, политичким организовањем Рома јасно је да није остварен значајан политички утицај на унапређење положаја заједнице, али је свакако дошло до појаве мноштва политичких странака у Србији које заступају аутентичне интересе Рома, као и до повећања интересовања осталих странака за „ромско“ бирачко тело и убрајање истог у изборне рачунице.

У вези са положајем, радом и надлежностима „ромске мањинске самоуправе“, односно Националног савета ромске националне мањине, важно је истаћи да су њихове основе у Уставу РС и у два правна извора – поменутом Закону о заштити права и слобода националних мањина и Закону о националним саветима националних мањина (2009)¹¹. Међутим, овај уставно-правни основ остваривања и заштите индивидуалних и колективних права националних мањина допринео је успостављању сегрегативног мултикултурализма у Србији чији стубови јесу и политичке странке националних мањина и мањинске самоуправе.¹² Уколико се такво стање доведе у везу са тежњама ромске националне мањине за друштвеном интеграцијом и инклузијом ствара се галиматијас који је тешко објаснити, а још теже, с обзиром на природу политике као феномена, решити. Наиме, систем заштите права националних мањина у Србији је такав да мањинске самоуправе легитимно одлучују или учествују у одлучивању у вези са питањима која су дефинисана у пољу културне аутономије, а предвиђено је и то да финансирање културне аутономије зависи од броја припадника националне мањине али и од врсте и броја активности које припадници националних мањина остварују у пољу културне аутономије. То значи да се у складу са Уредбом о поступку расподеле средстава из буџета Републике Србије за финансирање рада националних савета националних мањина¹³ финансијски значајније подстиче рад мањинских самоуправа које свој рад и остваривање права заснивају на службеној употреби матерњег језика и у ин-

¹¹ „Службени гласник РС“, бр. 72/2009, 20/2014 – одлука УС и 55/2014.

¹² Горан Башић и Маријана Пајванчић, *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултуралности*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2015.

¹³ „Службени гласник РС“, бр. 95/10, 33/13.

ституцијама осмишљеним на етничком ексклузивитету. Више новца из државног Буџета ће се издвојити националним саветима у којима је језик националне мањине у службеној употреби у што више локалних самоуправа, које образовање организују на том језику, оснивају институте, музеје, медије који су искључиво посвећени традицији, култури, информисању једне националне мањине.

Већина права којима се подстиче и обезбеђује заштита етно-културног идентитета националних мањина Ромима и даље није достижна. Примера ради, остваривање права на службену употребу језика и писма у јединици локалне самоуправе значи и то да се националном савету националне мањине додељује 50 бодова по јединици локалне самоуправе у којој је језик националне мањине у службеној употреби. У зависности од броја јединица локалне самоуправе у којима је језик националне мањине у службеној употреби, национални савет националне мањине добија средства из Буџета РС. Ромски језик није у службеној употреби ни у једној јединици локалне самоуправе, а с обзиром на прописе¹⁴, распрострањеност и број ромског становништва, али и на склоност ка прикривању националног идентитета и константне предрасуде и дискриминацију према Ромима, не постоје услови да буде уведен у службену употребу у догледно време. У вези са Уставом гарантованим и законима уређеним правом на очување идентитета то значи да Роми немају равноправне услове за очување идентитета, а да Национални савет ромске националне мањине не остварује пуне надлежности у области културне аутономије. Ова чињеница указује на једно од значајних слабости нормативног схватања културне аутономије и самоуправе националних мањина. Не заборавимо, Роми су према Попису становништва национална мањина са 147.604 припадника који у укупном становништву земље чине 2,05%, а према показатељима из верификованих истраживања¹⁵, због изузетно тешких социјално-економ-

¹⁴ Језик националне мањине се у јединици локалне самоуправе у обавезну службену употребу уводи њеним статутом уколико је Пописом становништва утврђено да је 15% припадника националне мањине у укупном становништву јединице локалне самоуправе (члан 11, став 2. Закона о службеној употреби језика и писма, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 др. закон и 30/2010), али Законом о локалној самоуправи („Службени гласник Републике Србије“, бр. 129/2007 и 83/2014 – др. закон) је прописано да општина, као основна територијална јединица у којој се остварује локална самоуправа, утврђује језике и писма националних мањина који су у службеној употреби. Проблеми настају када одборници у скупштини општине не желе да изгласају увођење језика у службену употребу (Видети: Башић Горан, Ђорђевић Љубица, „Остваривање права на службену употребу језика и писма националних мањина у Републици Србији“, Заштитник грађана, Београд, 2010.

¹⁵ Горан Башић, Божидар Јакшић, *Уметност преживљавања – где и како живе Роми у Србији*, Институт за друштвену теорију и филозофију, Београд, 2005; *Извештај о спровођењу Стратегије за унапређење положаја Рома са препорукама*, ур. Горан Башић, Заштитник

ских услова у којима дуготрајно живе и друштвене и институционалне дискриминације са којом се суочавају, имају обележја етно-класе. Због тога би културна аутономија требало да буде подстрек националној и политичкој платформи социјалног и културног прогреса Рома.

Суштина заштите етничких и културних идентитета мањина је у томе да им држава различитим мерама обезбеди услове за то и да им истовремено омогући друштвену интеграцију. Остваривање тих циљева, поред осталог, зависи и од тога ко се у мањинским самоуправама стара о „културној аутономији” мањина, односно какви су капацитети националног савета националне мањине. У вези са тим важно је да припадници националних мањина у националне савете изабери сународнике који ће њихове интересе у вези са заштитом културних права заступати на најбољи могући начин.

Национални савет ромске националне мањине је изабран 2003. године на основу Правилника о начину рада скупштина електора за избор савета националних мањина¹⁶. Подсетимо се да су на основу овог Правилника изабрани први сазиви националних савета националних мањина, али и то да је њиме прикривен пропуст државних органа да законом пропишу изборну процедуру. Наиме, чланом 19. став 13. Закона о заштити права и слобода националних мањина било је прописано да ће се изборна правила о избору националних савета регулисати законом. Како је Закон донет седам година касније, Правилник је без јавне расправе и учешћа стручњака у његовом писању, потврдио ставове 2. и 3. члана 24. Закона о заштити права и слобода националних мањина којима је прописано да су електори националних мањина могли бити и савезни и републички посланици, посланици у скупштинама аутономних покрајина и одборници у скупштинама јединица локалне самоуправе¹⁷.

На основу непотпуне и привремене законске регулативе изабрано је четрнаест националних савета, а први национални савет изабрало је 587 електора мађарске националне мањине на скупштини одржаној 21. септембра 2002. године. Исте године националне савете су изабрали Русини, Румуни и Хрвати, а следеће Бошњаци, Буњевци, Бугари, Роми, Словаци, Украјинци. Грци и Македонци су своје мањинске самоуправе изабрали 2004. године, а 2006. исто су учинили и припадници влашке и египатске националне мањине.¹⁸ Чланови електорских скупшти-

грађана, Београд, 2013; Божидар Јакшић, *Роми у Србији између наковња сиромаштва и чекића дискриминације*, МостАрт, Београд, 2015.

¹⁶ www.hnv.org.rs/data/pravilnik.doc

¹⁷ Видети: Горан Башић и Маријана Пајванчић, *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултуралности*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2014.

¹⁸ Видети: Горан Башић, Катарина Црњански, *Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији*, ФЕС, Београд, 2006.

на бројних и политички одлично организованих националних мањина Бошњака и Мађара били су припадници тих мањина, претходно изабрани за одборнике и посланике. Електорске скупштине за избор ромске националне мањине, али и других националних мањина, чинили су електори изабрани на основу члана 24, става 4. Закона о заштити права и слобода националних мањина којим је било предвиђено да право да буде електор има сваки грађанин који се изјашњава као припадник националне мањине, а његову кандидатуру подржава најмање 100 припадника националне мањине са бирачким правом, или га кандидује једна национална организација или удружење националне мањине.

Мандати националних савета изабраних на електорским скупштинама трајали су до избора за чланове националних савета националних мањина 2010. године, а мандати чланова бошњачког националног савета до 2014. године. Током тог периода спрега између политичких странака и мањинских самоуправа је институционализована, а јачала је и кроз прикривене договоре и коалиције парламентарних и „мањинских” политичких странака. Најјучљивији пример „договорне” политике мултикултуралности биле су измене Закона о народним посланицима 2004. године, на основу којих је у политички живот уведена афирмативна мера „изборног прага” на основу које је омогућено да бројне и политички хомогене националне мањине бирају сународнике за посланике у Народној скупштини. Измене овог Закона, иако су се односиле на карактер и природу друштвених односа у земљи и на укупно политичко представљање националних мањина, донете су без јавне расправе и без утицаја стручне јавности. Слични политички манири су поновљени и 2009. године приликом доношења Закона о националним саветима националних мањина и четири године касније, када су усвајане његове измене и допуне.¹⁹

Ауторитарно одлучивање о сложеним друштвеним питањима има негативне последице на политичку културу у Србији, остваривање принципа владавине права, заштиту људских и мањинских права и најзад, на остваривање права припадника националних мањина на културну аутономију и заштиту етно-културних идентитета. Ови проблеми, који се обично подводе под терминима „политизација” и „партизација” националних савета, обележја су савременог политичког система у Републици Србији и обележили су и политичко и друштвено организовање Рома. Као што је речено „мањинску самоуправу” Роми су изабрали 2003. године и од тада на њен избор и рад утицај имају политичке странке. Међутим, како се политичке странке које заступају аутентичне интересе ромске националне мањине нису наметнуле као значајнији актер у политичком животу мањине, преодоминантан утицај

¹⁹ Горан Башић и Маријана Пајванчић, *ibid.*

на рад националног савета имају парламентарне, односно „већинске“ политичке странке. Карактер тог утицаја се временом мењао од отворене подршке политичких странака појединим ромским активистима, преко полуинституционализованог, патерналистичког односа према њима и ромском покрету у Србији у целини, до прикривене подршке „пожељним“ кандидатима за чланове националног савета кроз пружање инфраструктурне и политичке подршке организацијама и удружењима које су кандидовале лица ромске националности на изборима за чланове националног савета одржаним 2014. године.²⁰

Национални савет ромске националне мањине је без обзира на дефицит капацитета у унутрашњој организацији и на испољене слабости у вези са остваривањем културне аутономије допринео одређеном прогресу ромске заједнице у Србији. Без политичке подршке „својих“ политичких странака какву су имале друге мањинске самоуправе као на пример, бошњачка, мађарска, хрватска, није се могло ни рачунати на то да ће „ромска“ мањинска самоуправа решити нагомилане проблеме са којима се суочава заједница чије интересе заступају. Видљив напредак постигнут је у вези са образовањем, док у другим областима културне аутономије нису постигнути резултати који гарантују остваривање њене сврхе: ромски језик није у службеној употреби; у образовном систему предмет „Ромски са елементима националне културе“ похађа мали број деце; у просвети не постоје стручни кадрови школовани да предају на ромском; нема заинтересованих студената за похађање предмета „Савремени ромски језик“ који је недавно установљен на Филолошком факултету у Београду; културна политика Рома је архаична, заснована на традиционалном моделу заштите фолклора и нематеријалне културне баштине;²¹ најзад, информисање на ромском нема функцију какву би требало да има у односу на културни, просветни и политички положај заједнице.

С друге стране, Национални савет је предузимао активности у вези са становањем, запошљавањем, економским оснаживањем, социјалном политиком за коју нема пуну надлежност, а још мање компетентне кадрове. Законом о националним саветима националних мањина јасно су утврђене надлежности националног савета у области

²⁰ Упркос томе што на основу члана 71, став 1. Закона о националним саветима националних мањина политичка странка националне мањине има право да буде предлагач изборне листе за избор Националног савета националне мањине, на изборима одржаним 2014. године ниједна политичка странка ромске националне мањине није поднела изборну листу. Међутим, од десет изборних листа које су предложиле удружења грађана, у повољнијој позицији током избора биле су листе које су имале „скривену“ подршку „већинских“ политичких странака.

²¹ Драган Тодоровић, „Културни идентитет Рома“, *Друштвени и културни потенцијал Рома у Србији*, ур., Валентина Соколовска, Филозофски факултет, Нови Сад, 2014.

културне аутономије и опште надлежности.²² У општим надлежностима у тачки 14. утврђује се да национални савет „у складу са законом и својим статутом, преко својих органа самостално [...] заузима ставове, покреће иницијативе и предузима мере у вези са свим питањима која су непосредно повезана са положајем, идентитетом и правима националне мањине“. Овако формулисана надлежност омогућава националном савету да покрене неку од иницијатива важних за идентитет и положај мањине, али није довољан основ за предузимање мера какве је предузимао Национални савет ромске националне мањине у вези са доношењем „Стратегије социјалног укључивања Рома и Ромкиња у Републици Србији“²³, установљавањем тела задуженог за управљање Стратегијом, уписом ученика ромске националности у средње школе и на факултете и друго. Учествовање у доношењу одлука које су у надлежности органа јавне власти који располажу пуним капацитетом да спроводе јавне политике јесте ризик уколико национални савет не располаже капацитетима за сагледавање различитих аспеката које те политике производе на припаднике мањине, друштво и на друге јавне политике. Недостатак аналитичке подршке и верификованих података, као и дефицит стручности, озбиљан су основ за оспоравање легитимности подршке коју Национални савет ромске националне мањине пружа органима јавне власти и међународним организацијама приликом креирања, усвајања, спровођења и праћења различитих јавних политика социјалног укључивања (интеграције) Рома.

НЕИСКОРИШЋЕН ПОТЕНЦИЈАЛ ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА

Политичку подршку органима јавне власти за спровођење јавних политика социјалног укључивања Рома требало би да обезбеде политичке странке „ромске“ националне мањине. У Регистру политичких странака²⁴ у јуну 2017. године уписано је осам политичких странака које заступају интересе Рома,²⁵ али у политичком животу земље њихов ути-

²² Члан 10.

²³ www.ljudskaprava.gov.rs/sr/press/vesti/vlada-usvojila-strategiju-za-socijalno-ukljucivanje-roma-i-romkinja-u-republici-srbiji (последњи приступ 17. јула 2017. у 6:17).

²⁴ Регистар води Министарство државне управе и локалне самоуправе (www.mduls.gov.rs/latinica/dokumenta-politicke-stranke.php) – последњи приступ 15. јула 2017. у 13:37.

²⁵ Према Закону о политичким странкама („Службени гласник Републике Србије”, бр. 36/2009 и 61/2015 – одлука УС) политичка странка националне мањине је посебно усмерена на представљање и заступање интереса једне националне мањине и заштиту и унапређење права припадника те националне мањине у складу са Уставом, законом, међународним стандардима, уређено оснивачким актом, програмом и статутом политичке странке.

цај је занемарљив. У новијој вишестраначкој историји парламентаризма у Србији само су две политичке странке „ромске националне мањине“, на основу примене афирмативне мере,²⁶ имале посланике у Народној скупштини: Унија Рома Србије и Ромска партија. На парламентарним изборима 2007. године ове политичке странке су на основу подршке 0,84%, односно 0,36% бирача имале по једног народног посланика – др Рајка Ђурића и Срђана Шајна. На следећим изборима 2008. године, али ни на осталим парламентарним изборима организованим до 2014. године, политичке странке које заступају интересе Рома нису прешле ни „природни“ праг. Нису били успешни ни покушаји да се обезбеде парламентарни мандати у коалицији са другим политичким странкама, изузев 2012. године када је додељен мандат представнику Ромске партије која је била у коалицији са Српском напредном странком.

У јединицама локалне самоуправе број одборника изабраних са листа политичких странака ромске националне мањине или са листа коалиција које су подржали већи је, нарочито у јединицама локалне самоуправе у Пчињском, Нишавском, Топличком, Браничевском и Јабланичком округу. На изборима за одборнике у скупштинама општина организованим 2016. године, Уједињена партија Рома и Ромска странка Јединство су освојиле по један одборнички мандат, а коалиције у којима су учествовале ромске политичке странке добиле су изванредан број мандата, али непознато је колико је мандата унутар коалиција додељено политичким странкама које заступају интересе Рома.²⁷

Увредено је мишљење да су Роми, захваљујући томе што их строго контролишу њихови лидери, бирачка „маса“ која дириговано гласа за политичке странке са којима ти лидери имају одређени договор. Политичка „невидљивост“ Рома с једне стране, и њихов укупан број с друге стране, указују на то да овакво мишљење има основа. У једном од ретких истраживања о изборним навикама и политичком жи-

²⁶ Како би се повећало присуство националних мањина у Народној скупштини уведена је афирмативна мера, односно, изборни праг за политичке странке националних мањина спуштен је испод цензуса од 5% који важи за остале политичке странке. Према Закону о изменама и допунама Закона о избору народних посланика из 2004. године „политичке странке националних мањина и коалиције политичких странака националних мањина учествују у расподелу мандата чак и када освоје мање од 5% гласова укупног броја изабраних бирача“ (чл. 81). Политичке странке које заступају националне мањине рачунају на мандате у Народној скупштини уколико пређу „природни праг“ односно пропорционални праг према коме је један скупштински мандат једнак броју грађана који су гласали на изборима подељено са укупним бројем скупштинских мандата (Видети: члан 81 Закона о избору народних посланика, „Службени гласник Републике Србије“ бр. 35/2000, 57/2003, – испр. др. закона, 18/2004, 101/2005, др. закон, 86/2005 – др. закон, 28/2011 одлука УС, 36/2011 и 104/2009 – др. закон.

²⁷ Локални избори 2016, Републички завод за статистику, Београд, 2016. (www.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=49 последњи приступ 15. јул 2017. у 17:51).

воту Рома које је спровео Биро за друштвена истраживања, указано је на то да код Рома преовлађују два односа према политици: један који указује на њихову пасивну улогу („немоћни смо“, политика нас не интересује) и други који је прагматичан („дај шта даш“, реши проблем на начин који ти је доступан). Према резултатима овог истраживања ставови Рома указују на то да би њихов политички утицај био већи, а самим тим и положај националне мањине повољнији, уколико би се ромске политичке странке ујединиле око заједничког политичког или националног циља.²⁸ Грађани ромске националности сматрају да „велике“ политичке странке не желе представнике Рома у парламенту, а не желе ни да разматрају њихове проблеме. Ова констатација је сасвим тачна уколико се узме у обзир да Народна скупштина, упркос обавези, никада није разматрала Посебни извештај Заштитника о спровођењу Стратегије унапређења положаја Рома 2009–2015. године.²⁹

„СТРАТЕГИЈА“ ПОЛИТИЧКОГ ОРГАНИЗОВАЊА РОМА

Какву стратегију политичког организовања и заштите националног идентитета ће Роми изабрати зависи од многих чиниоца. Неки од њих произилазе из глобалног односа према мултикултуралности³⁰, регионалних прилика и националне политике према етно-културним (националним) мањинама. Чини се да ситуација није наклоњена мањинама попут Рома и да ће њихови припадници у будућности бити изложени различитим притисцима који воде ка асимилацији и постепеном утапању у идентитете народа поред којих живе. Други пут, односно друга стратегија, водила би их ка јачању унутаргрупних веза, оснаживању идентитета и јачању национализма код Рома као одговор на дискриминацију са којом се суочавају. Најзад, трећи стратешки правац ромског покрета био би интеркултурална размена којој Роми јесу склони и која би била најповољније решење за очување идентитета и решавање нагомиланих економских и социјалних проблема. Међутим, ни први, нити трећи стратешки правац не зависе само од Рома. Шта више, њих условљава институционални (државни) однос према мултиетничности, друштвени ставови, просветна и медијска политика и друго.

За схватање политичког положаја Рома важно је разумети то да Република Србија никада није јасно дефинисала политику мултикулту-

²⁸ *Стање политичке заједнице Рома у Србији*, Биро за друштвена истраживања, Београд, 2009.

²⁹ Заштитник грађана је Извештај предао 10. децембра 2013. године.

³⁰ Видети: Goran Bašić, „Multikulturalizam, kako dalje?“, *Znanstveni godišnjak*, Forum za sigurnosne studije, Fakultet političkih znanosti, god.1, br.1, Zagreb, 2017.

рализма, али и уважити чињеницу да се она назире у уставно-правном уређењу положаја националних мањина, уставној дефиницији државе, јавним политикама на националном и локалном нивоу и у политичким и друштвеним односима који су успостављени како између већине и мањина, тако и између политичких странака које легитимно заступају њихове интересе. Обележја те прикривене политике мултикултурализма јесу то да се положај етничких и културних мањина остварује у условима централизованог, али недовршеног, неповезаног и контрадикторног правног система заштите националних мањина, константно изражене етничке дистанце, сегрегативних друштвених односа и предоминантног утицаја политичких странака и интересних група на културну аутономију и самоуправу националних мањина. У таквим условима, стратегија окупљања „ромских“ политичких странака и „ромског“ цивилног друштва око националних интереса чини се најрационалнијом али изнуђеном. Изнуђена због тога што Ромима идеја нације као политичког конструктора, описана на почетку овог рада, није значила и културно затварање и успостављање хомогеног друштвеног простора, али у условима политике сегрегативног мултикултурализма, у чијој основи је низ друштвених уговора које склапају политичке елите „већине“ и „мањина“, све остале стратегије су политички идеализми. У таквим околностима лако је дефинисати језгро националних интереса и политичког деловања – борба против сиромаштва и неправедности. Животе већине Рома суштински оптерећују ови проблеми, а прилике у земљи су такве да би програм заснован на њиховом елиминисању подршку имао и изван ромске заједнице. Међу савременим теоријама мултикултуралности и схватањима политичког деловања етничких група и покрета ово нису нове идеје, али различита искуства их не чине потрошеним и немогућим.

Особеност политичких покрета који су се јавили последњих деценија двадесетог века је у томе што су заговарали и заступали интересе „посебних“ група, чији су се животни стилови разликовали од култура главног тока и који су због тога били обесхрабровани. Отпор хомогенизацији и асимилацији је нит која их је охрабрила да одлучно захтевају признање својих идентитета и превазиђу уврежену хришћанску флоскулу о толеранцији идентитета која подразумева прихватање валидности друштвеног неодобравања. С једне стране, ови покрети инсистирају на правним и политичким реформама које подразумевају институционално признавање посебности које заступају, а с друге стране јавну афирмацију различитости, односно промене у начину мишљења и у вредносном систему. Међутим, суштински, сви ови захтеви су укорењени у захтевима за прерасподелом друштвене правде и добара. Стога, ови покрети нису сконцентрисани само на признање идентитета већ

у суштини захтевају дубље социјалне промене³¹. „Идентитети се вреднују или не вреднују због места које њихови носиоци имају у превладавајућој структури моћи, и њихово превредновање повлачи за собом одговарајуће промене“.³²

Чињеница да „ромске“ политичке странке нису обезбедиле значајну подршку људи које заступају не даје им легитимност и не делује повољно на активизам унутар националног ромског покрета. Преговарачка позиција националног ромског покрета биће знатно повољнија уколико се с више ентузијазма предузму акције усмерене ка јачању унутрашњих кохезивних веза, ткању финих нити које дисперзиране припаднике ромске етнице повезују у солидарну и мобилисану политичку заједницу. Ромски активисти би требало да имају на уму то да су за јединство и кохезију етничке групе поред историјских, „крвних“, језичких и других веза једнако важни друштвени и политички аспекти етничитета.³³

Политички, а нарочито друштвени положај Рома у нашем друштву јесте неповољан и грађани ромске националности јесу ускраћени или им је отежан приступ многим правима који грађани других националности остварују у складу са тековинама савременог друштва. Неправда и стигматизација које произилазе, не из неспособности Рома да се због особеног стила живота прилагоде цивилизацијским токовима, како често истичу квази стручњаци, него из егоизма етноцентричности и непремостивих друштвених и институционалних препрека, јесу, са једне стране, објективне тешкоће за мотивацију Рома да артикулишу националне интересе и да се за њих боре политичким средствима, али с друге стране, они јесу и замајац националног ината и политичке хомогенизације заједнице.

ЛИТЕРАТУРА

Ацковић, Драгољуб, *Нација смо, а не Цигани*, RROMINTERPRESS, Београд, 2001.
Башић, Горан и Ђорђевић, Љубица, *Остваривање права на службену употребу језика и писама националних мањина у Републици Србији*, Заштитник грађана, Београд, 2010.

³¹ Видети: Milan Mesić, *Multikulturalizam*, Zagreb, 2005; Горан Башић, *Политичка акција*, Чигоја, Београд, 2010.

³² Видети: Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard University Press, 2000.

³³ Vermeersch, Peter, *Roma Identity and Ethnic Mobilisation in Central European Politics*, (www.essex.ac.uk...) и Vermeersch, Peter, *The Romani Movement, Minority Politics and Ethnic Mobilisation in Contemporary Central Europe*, Berghan Books, 2006.

- Башић, Горан, *Политичка акција – ромски покрет и промене*, Чигоја штампа, Београд, 2010.
- Башић, Горан и Црњански, Катарина, *Политичка партиципација и културна аутономија националних мањина у Србији*, ФЕС, Београд, 2006.
- Башић, Горан и Пајванчић, Маријана, *Од сегрегативне ка интегративној политици мултикултуралности*, Центар за истраживање етницитета, Београд, 2015.
- Bašić, Goran, „Multikulturalizam, kako dalje?“, *Znanstveni godišnjak*, Forum за сигурносне студије, Факултет политичких зnanosti, год. 1, бр. 1, Загреб, 2017.
- Башић, Горан и Јакшић, Божидар, *Уметност преживљавања – где и како живе Роми у Србији*, Институт за друштвену теорију и филозофију, Београд, 2005;
- Башић, Горан, „Положај Рома у Централној и Југоисточној Европи“, у *Цигани Роми у прошлости и данас*, САНУ, Научни скупови, књ. ХСIII, Одељење друштвених наука, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, књ. 3, Београд.
- Јакшић, Божидар, *Роми у Србији између наковња сиромаштва и чекића дискриминације*, МостАрт, Београд, 2015.
- Станковић, Владимир, „Роми у светлу података југословенске статистике“, у *Развитак Рома у Југославији – проблеми и тенденције*, САНУ, Научни скупови, књ. LXVIII, Одељење друштвених наука, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, књ. 1, Београд, 1992.
- Становчић, Војислав, „Истраживања о животу и положају Рома – пројекти САНУ и објављени радови“, у *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције*, САНУ, Научни скупови, књ. СXXXIX, Одељење друштвених наука, књ. 33, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома, Београд.
- Тодоровић, Драган, „Културни идентитет Рома“, у *Друштвени и културни потенцијал Рома у Србији*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2014.
- Mesić, Milan, *Multikulturalizam*, Zagreb, 2005.
- Parekh, Bhikhu, *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard University Press, 2000.
- Vermeersch, Peter, *Roma Identity and Ethnic Mobilisation in Central European Politics*, (www.essex.ac.uk...).
- Vermeersch, Peter, *The Romani Movement, Minority Politics and Ethnic Mobilisation in Contemporary Central Europe*, Berghan Books, 2006.

Goran Bašić

SOCIETY AND POLITICAL ORGANIZATION OF ROMA
IN MODERN SERBIA

S u m m a r y

The social and political condition of Roma in Serbia is unfavorable since most of them live in “generational” poverty, face discrimination, and existing legal, institutional and social resources are not an effective way to eradicate the causes of such condition. The Roma effectuate a political and institutional impact on changes through “minority self-government” and political party, but the results of social and political activities of Roma do not contribute to efficient solving of issues and meeting the needs of this numerous national minority’s members. Striving to make a greater impact on decision-making that is essential for preserving national identity, but also for improving the socio-economic status of the community, Roma have crossed the path from requests for recognition of their identity to the establishment of a fragile system of institutional activities aimed at their social inclusion. However, in today’s circumstances, in order to ensure the effectuation of the national and political interests of the group, it is necessary to choose the strategy of political organization and action.

Key words: political party, minority self-government, changes